

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.4/10>**Большакова А.М.**

Харківська державна академія культури

Віденсьв І.О.

Харківська державна академія культури

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ОСОБИСТІСНИХ І ПОВЕДІНКОВИХ НЕПАТОЛОГІЧНИХ ФОРМ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У даній роботі розглянуто ефективність застосування трансактного аналізу та символ-драми як методів корекції психологічних та поведінкових аномалій у підлітків-акцентуантів. Проведений аналіз має комплексний характер і включає багатовимірний непараметричний психолого-математичний аналіз, а також порівняльні вимірювання психологічних та особистісних характеристик груп підлітків до та після втручання. Результати вказують на вагомий позитивний вплив трансактного аналізу на акцентуантів, зокрема зниження схильності до алкоголізації, делінквентності та психопатизації. Особливий акцент робиться на позитивній динаміці після втручання, а саме на нормалізації психологічних та поведінкових показників.

Дослідження зазначає важливу роль трансактного аналізу у відновленні особистісної компенсації та адаптації підлітків у невідповідних умовах навколишнього середовища. Більше того, виявлено, що цей метод також має позитивний вплив на розвиток адекватних міжособистісних відносин, що є важливим чинником для гармонізації сімейних та навчальних зв'язків.

Окрім того, робота розглядає результати порівняльних досліджень між символдрамою та трансактного аналізу, підкреслюючи унікальність трансактного аналізу у зниженні обсеживно-фобічних порушень. Це свідчить про глибокий та стійкий вплив цього методу на особистісний розвиток підлітків, зокрема на їхню здатність контролювати свої емоційні реакції та долати внутрішні обмеження.

Завершальна частина дослідження акцентує на значущості застосування трансактного аналізу як ефективного методу корекції у роботі педагогів та психологів. Доведено, що він сприяє змінам у психологічному стані та поведінці підлітків, сприяючи нормалізації їхньої адаптації до сімейного та навчального оточення. Ця робота може послужити підставою для подальшого дослідження і вдосконалення методів психологічної корекції та підтримки підлітків у сучасному соціокультурному середовищі.

Ключові слова: трансактний аналіз, психокорекція, підлітки, особистісний розвиток, поведінкові зміни.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в Україні внаслідок війни з росією в соціально-економічному, ідеологічному, політичному, духовному та культурному житті, переконливо показують, що кризові історичні явища в суспільстві накладають незабутній переважно деструктивний відбиток на взаємодію «вчитель – підліток», «батько – підліток». Подолати кризові явища у сучасній школі неможливо без розгляду та вирішення проблем суб'єктів освітнього середовища. Застаріло і не відповідає історичним перетворенням у суспільстві розуміння та сприйняття вчителя як постаті, що домінує у навчальному процесі, на противагу уявленням про гуманістичну співпрацю в освітньому середовищі. Немає

жодних сумнівів, що загальноосвітня школа переживає кризу, яка відбивається на всіх суб'єктах освітнього середовища і, насамперед, на системі відносин «вчитель – учень», коли зруйновано сенс колишнього життя, в тому числі і професійного, що неминуче веде до професійного спотворення взаємин особистості з негативною динамікою особистісних властивостей суб'єктів освітнього середовища

Соціально-стресові чинники надають деструктивний вплив на систему відносин «вчитель – підліток», значною мірою ускладнюючи педагогічну діяльність. Якість та інтенсивність впливу соціального середовища на життєдіяльність і на особистість набули негативного інформаційного

характеру у вигляді перебудови ціннісно-смилових та світоглядних позицій вчителя та учня, пов'язаних із соціально-економічними перетвореннями в суспільному житті, усвідомленням необхідності подальшого самовдосконалення з метою подолання негативних явищ, що формуються. Розробляються різні психологічні заходи, створені задля стабілізації і адекватності взаємин у шкільному середовищі, оскільки конфлікти підлітків з вчителями часто призводять до значних психотравм для особистості, стану фрустрації, до екзистенційного вакууму в підлітків, що у кінцевому підсумку завершується непатологічними девіантними проявами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження дитячо-батьківських відносин, які представлені в літературі (Бреслав Г. М., Гарбузов В. І., Ейдемільер Е. Г., Тайсон Ф., Тайсон Р. Л. та ін.) показують, що негативні переживання сучасних підлітків, пов'язані зі стосунками зі своїми батьками, усвідомлюються дітьми як проблема. Ці переживання, згідно з їхніми висловлюваннями, складні, їх важко переносити та переживати, вони заважають подальшому адекватному спілкуванню в сім'ї та повноцінній адаптації у соціумі. При цьому, діти не вміють «переживати» і вдаються до неефективних копінг-стратегій щодо подолання переживань. Вкажемо також, що негативні переживання мають як актуальну, зумовлену зовнішніми обставинами життя, і глибинну природу виникнення. А це означає, що деякі переживання усвідомлюються підлітками, а деякі перебувають у сфері несвідомого, але впливають на поведінку та самопочуття дітей. Складнощі у подоланні негативних переживань підлітками також пояснюються і специфікою віку як критичного періоду розвитку з його вимогами та обмеженнями. У зв'язку з вищевикладеним видається, що ефективна психокорекція негативних переживань підлітків має будуватися на основі методів, які враховують вікові характеристики дітей, допомагають їм успішно долати емоційні труднощі та формувати адаптивніший стиль поведінки у взаєминах з батьками, а також можуть впливати на глибинну складову переживань дитини [1, с. 90].

Символдрама (кататимно-імагінативна психотерапія, кататимне переживання образів) – це один із напрямків психотерапії, що базується на принципах глибинної психології. У символдрамі використовується особливий метод роботи з уявою для того, щоб зробити наочними несвідомі бажання людини, її фантазії, конфлікти та механізми захисту, а також відносини перенесення та

опір. Символдрама сприяє їхній переробці як на символічному рівні, так і в ході психотерапевтичної бесіди. В основі даного методу лежить теоретична база психоаналізу, і тому на практиці символдрама виходить з аналізу несвідомої динаміки актуально діючих конфліктів, афективно-інстинктивних імпульсів, процесів і механізмів захисту як відображення актуальних емоційно-особистісних проблем, аналізу онтогенетичних форм раннього конфлікту. Символдраму створив видатний німецький психотерапевт професор Х. Лейнер (1919–1996 рр.). Основу методу становить вільне фантазування у вигляді образів, створення «картин» на задану психотерапевтом тему (мотив).

Стосовно роботи з дітьми та підлітками символдрама розвивалася відомим німецьким дитячим психоаналітиком та соціальним педагогом Г. Хорном та іншими фахівцями Міжнародного товариства Кататимного переживання образів та імагінативних методів у психології та психотерапії (МТКПО).

Г. Хорн виділяє такі переваги методу символдрами [4, с. 270].

1. Символдрама у певному сенсі закриває прогалину між ігровою та розмовною психотерапією дітей та підлітків, компенсуючи їх недоліки та ефективно використовуючи їхні переваги.

2. Символдрама дозволяє дитині розібратися зі своїми конфліктами та проблемами на символічному рівні, цим дозволяючи обійтися без інтелектуального розбору власних проблем, для якого дитина може бути ще не готова.

3. Часто образи дитини і особливо їх відображення в малюнку значно більшою мірою розкривають очі батькам на процеси внутрішнього розвитку та специфічні проблеми їхньої дитини, ніж інші форми розмови та переконання.

Ціль трансактного аналізу є досягнення незалежності людини і автономії, прийняття, володіння собою, самостійне визначення своєї судьби, включеність в даний час. Усе ці цілі, безсумнівно, напряму пов'язані з успішністю подолання сучасного підлітка важкої життєвої ситуації. В основі всього методу терапії трансактного аналізу лежить переконання в тому, що сценарні шаблони поведінки, думок і почуттів можуть бути змінені, в тому числі і шаблони совладної поведінки.

Погляд спеціаліста, який використовує ідеї та принципи трансактного аналізу та займається питаннями реабілітації та супроводу підлітка у важкій життєвій ситуації, дозволяє легко і чітко побачити у позитивних стратегіях подолання і особистісних характеристиках позиції (стану) «Дорослого».

Мета дослідження: провести порівняльне вивчення ефективності методів і технік спеціальної психологічної корекції ранніх ознак особистісної декомпенсації, що починається, і поведінкової дезадаптації, які здатні запобігти особистісній деструкції підлітка.

В емпіричному дослідженні брали участь 242 підлітка віком 13–16 років чоловічої та жіночої статі. У суцільній вибірці піддослідних виділено феноменологічний та експериментально-психологічний континуум, що відповідає діапазону конституційно-континуального простору особистості: психологічна норма – акцентуація, виділена за результатами аналізу біографічного методу та патохарактерологічного діагностичного опитувальника.

Основна група підлітків складалася з 74 осіб, розташованих у діапазоні психологічної норми-акцентуації, з ознаками напруги функціонування індивідуального бар'єру психологічної та психічної адаптації та напруги конституційних механізмів психологічної компенсації та адаптації, яким проводився транзактний аналіз.

Друга порівняльна група з аналогічними критеріями відбору включала 40 підлітків, яким була проведена кататимно-імагінативна психокорекція методом символдрами. Загалом в експерименті брало участь 114 підлітків. Спеціалізована психологічна допомога включала порівняльне застосування методів і технік транзактного аналізу та символдрами.

Основною методикою об'єктивізації виступив спеціально розроблений психолого-діагностичний комплекс, що включає методику визначення рівня невротизації та психопатизації – УНП (Є. В. Бажин зі співавт., 1989), клінічний опитувальник оцінки невротичного стану (К. К. Яхін, Д. М. Менделевич, 1978), шкала тривоги (J. Teulor, 1953), особистісний опитувальник Айзенка (1964), патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Є. Личко (1976), а також порівняльний багатовекторний психологічний аналіз, запропонований О. А. Ахвер (1998).

Для статистичного аналізу даних та їх графічного представлення використовувалась програма Statistica for Windows 5.0, Excel, непараметрична математична статистика – дискримінантний аналіз (С. Ф. Ступак, І. В. Боев, 1979). Результати порівняльного психологічного дослідження всіх піддослідних зазнали суцільної математичної обробки з використанням критерію Х-квадрат (К. Браунлі, 1977), виходячи з нульової гіпотези, що жодних відмінностей між піддослідними порівнюваних груп не існує.

Виклад основного матеріалу. Представляємо результати багатовимірного непараметричного психолого-математичного аналізу психологічних характеристик наступних груп порівняння: підлітків-акцентуантів з ознаками особистісної (психологічної) декомпенсації та поведінкової дезадаптації до початку та після проходження курсу психотерапії методом символдрами.

Лінійна дискримінантна функція представлена у вигляді диференціально-діагностичної шкали: $Y = 9.02X_1 + 8.33X_2 + 6.66X_3 - 16.01X_4 + 5.42X_5 + 2X_6 - 7.68X_7 - 6X_8 - 8 - 6X_{8-8} - 1.63X_{11} - 6.88X_{12} - 0.58X_{13} - 5.22X_{14} - 0.99X_{15} - 5.36X_{16} - 0.8X_{17}$

де $X_1 - X_{17}$ – значення психологічних параметрів конкретного випробуваного. Якщо за їх підстановці у представлену дискримінантну функцію обчислене значення Y , буде більше чи дорівнює дискримінантному індексу Y , то результати обстежуваного з високою достовірністю можна зарахувати до групи підлітків-акцентуантів з ознаками особистісної (психологічної) декомпенсації і поведінкової дезадаптації на початок психотерапії; якщо ж менше, то до групи акцентуантів, що пройшли курс символдрами. Розроблену диференціально-діагностичну шкалу можна використовувати шкільним психологам з метою оцінки вихідного психологічного стану підлітків й у об'єктивізації психотерапевтичних чи психокорекційних впливів. Помилки диференціальної діагностики у порівнюваних групах відсутні.

Достовірність відмінностей між групами підтверджується значенням квадрата Махаланобіса, який дорівнює 13,4 умовних одиниць, тобто проєкції середніх центрів значень психологічних характеристик двох порівнюваних вибірок в тривимірному просторі виявляються досить далекі один від одного, підтвержуючи тим самим відмінності в особистісних переживаннях і стереотипі поведінки до і після завершення психокорекції методом символдрами.

Цікаві результати дискримінантного аналізу, що дозволили виділити взаємопоеднання психологічних маркерів з конкретною питомою вагою кожного, що відображає внесок у диференціальну психологічну діагностику порівнюваних груп, що обстежуються до і після психокорекції.

Акцентуанти до проведення символдрами характеризувалися психологічною схильністю до емансипації – 15,03%, до акоголізації – 17,97%, до делінквентності – 8,63%; помірною вираженістю вегетативних порушень – 17,90% та рівнем психопатизації – 36,82%.

Акцентуанти після проведення символдрами не виявили специфічного взаємопоеднання пси-

хологічних маркерів, що відображає зворотну позитивну динаміку особистісних та поведінкових характеристик до середнього рівня діапазону норми.

Таким чином, застосування символдрами як методу психотерапевтичного, психокорекційного впливу у акцентуантів призводить до достовірних позитивних змін у вигляді зниження емоційних переважно гіпотимних (субдепресивних) переживань, схильності до емансипації, нівелювання психологічної схильності до алкоголізації, а також зниження рівня психопатизації підтверджує тенденцію до нормалізації механізмів поведінкової адаптації та особистісної компенсації.

Однак привертає увагу те, що така важлива психологічна характеристика особистості як схильність до делінквентності, що займає своє місце в структурі взаємопоеднання маркерів дискримінації і що показує стабілізацію під впливом символдрами, не вийшла за межі 1 рангу багатовекторної шкали. На наш погляд, стійкість психологічної схильності до делінквентності обумовлена наростанням показника маскулінізації, який у даному випадку не супроводжується посиленням реакцій емансипації та психопатизації, дозволяючи не повністю, але значною мірою нівелювати поведінкові реакції дезадаптації.

Представляємо результати порівняльного багатовимірного та непараметричного психолого-математичного аналізу психологічних, особистісних та поведінкових показників випробуваних наступних груп: акцентуантів з ознаками особистісної, психологічної декомпенсації та поведінкової дезадаптації на момент звернення за спеціальною психокорекційною допомогою та тих же підлітків по завершенню. Лінійна дискримінантна функція, що дозволяє провести диференціальну психологічну діагностику в досліджуваній субпопуляції, представлена рівнянням такого виду:

$$Y = 17.6X_1 + 17.99X_2 + 25.12X_3 - 35.46X_4 + 18.83X_5 + 9.42X_6 - 9.33X_7 - 23.39X_8 - 9.78X_9 + 0.84X_{14-2} - 0.8X_{13} - 6.72X_{14} + 16.11X_{15} - 18.1X_{16} + 1.99X_{17}$$

де $X_1 - X_{17}$ значення психологічних параметрів конкретного випробуваного. Якщо за їх підстановці у подану дискримінантну функцію обчислене значення Y буде більше чи дорівнює дискримінантному індексу Y , результати обстежуваного з високою достовірністю можна зарахувати до групи підлітків-акцентуантів з ознаками особистісних непродуктивних переживань, що було розцінено як конституційна декомпенсація, і проявами дезадаптації до початку психокорекції;

якщо ж менше – то до групи підлітків-акцентуантів, які пройшли курс трансактного аналізу. Достовірність відмінностей між станом психологічного здоров'я підлітків до і після психокорекції підтверджується значенням квадрата Махаланобіса, який дорівнює 101 умовної одиниці, тобто проєкції центрів середніх значень психологічних характеристик двох порівнюваних вибірок у тривимірному просторі далекі один від одного.

Встановлено сукупність психологічних маркерів дискримінації та питома вага кожного з них у диференціальній психологічній діагностиці підлітків-акцентуантів до та після проходження курсу трансактного аналізу. Підлітки-акцентуанти до проведення психокорекції відрізнялися схильністю до алкоголізації – 9,5%, до делінквентності – 11,32%, помірно вираженими обсессивно – фобічними порушеннями – 12%, психопатизацією – 16%, екстра – інтраверсією – 13,5% [2, с. 295].

У психологічному стані підлітків – акцентуантів після проведення трансактного аналізу диференціально-діагностичного специфічного взаємопоеднання психологічних маркерів визначити не вдалося, що свідчить про позитивну динаміку досліджуваних показників у процесі трансактного аналізу.

Багатовекторний психологічний аналіз дозволив дійти наступних висновків. По-перше, застосування трансактного аналізу в акцентуантів достовірно дозволяє нівелювати до рівня норми показники психологічної схильності до алкоголізації та делінквентності, психопатизації та проявів екстра-інтраверсії. До нульового рівня дійшли показники конституційної тривожності, екстра-інтраверсії, емансипації, делінквентності, психопатизації, ситуаційної тривоги та субдепресивних переживань, що підтверджує не тільки відновлення механізмів особистісної компенсації, але і механізмів поведінки. По-друге, серед досліджуваних методик лише трансактний аналіз як метод монокорекції демонструє високодостовірне, значуще зниження показників за шкалою обсессивно-фобічних переживань, що, найімовірніше, є наслідком руйнування та/або конструктивної переробки епізодично виникаючих, на висоті соціально-стресових тенденцій до прояву аномальних стереотипів суб'єкт-суб'єктних переживань та взаємин.

Отже, трансактний аналіз як метод короткочасного психотерапевтичного впливу здатний нівелювати особистісні переживання та поведінкові відхилення у підлітків в умовах несприятливого

соціального середовища життєдіяльності, підтверджуючи відновлення конституційних психологічних механізмів компенсації та адаптації, що в умовах сучасної української школи та сім'ї конче необхідно. Шкільні психологи, вчителі спроможні освоїти та використовувати техніки трансактного аналізу для гармонізації особистісних переживань та адекватної поведінки у підлітків діапазону психологічної норми-акцентуації.

Висновки із цього дослідження і далі перспективи в цьому напрямку. Візуалізація результатів багатовекторного психологічного аналізу при проведенні символдрами та трансактного аналізу у підлітків наочно демонструє велику ефективність трансактного аналізу, який викликає більш глибокі та стійкі особистісні та поведінкові зміни, повертаючи їх до середньої смуги норми в діапазоні норма – акцентуація. Позитивна динаміка всередині діапазону норми – акцентуації підтверджує

стабілізацію механізмів конституційного захисту у вигляді особистісної компенсації та поведінкової адаптації. Після завершення трансактного аналізу відстань між центрами середніх значень психологічних показників дорівнює 101 умовної одиниці, а після символдрами – 13,4 умовних одиниць, що підтверджує велику позитивну психологічну мінливість у діапазоні норми – акцентуації у підлітків після завершення курсу трансактного аналізу. Відновлення психологічного здоров'я підлітків супроводжується підвищенням толерантності до соціально-інформаційних стресорів, більш надійним функціонуванням бар'єру індивідуальної психічної та психологічної адаптації, що забезпечує конструктивні взаємини в системі «вчитель – підліток», «батько – підліток», сприяючи нормалізації суб'єкт-суб'єктних відносин насамперед у сімейному та в освітньому середовищі.

Список літератури:

1. Афанасьєва Н. Є., Беспалова І. С. Мотивація і ефективність розумової діяльності підлітків за традиційної системи навчання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 1. 2019. С. 89–94.
2. Віденєєв І.О., Акчурина А.С., Басалкевич М.Л. Деформація морально-етичної самосвідомості при виникненні та розвитку девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції*. ХНУВС, Харків. 2020. С. 293–296.

Bolshakova A.M., Videnieiev I.O. FEATURES OF PSYCHOCORRECTION FOR NONPATHOLOGICAL PERSONAL AND BEHAVIORAL DEVIANT FORMS IN ADOLESCENTS

This article explores the effectiveness of employing transactional analysis and psychodrama as methods for correcting psychological and behavioral anomalies in accentuated adolescents. The analysis conducted possesses a comprehensive nature, encompassing multidimensional nonparametric psycho-mathematical analysis and comparative measurements of psychological and personality traits in groups of adolescents before and after intervention. The results indicate a significant positive impact of transactional analysis on accentuated individuals, particularly in reducing tendencies towards alcoholism, delinquency, and psychopathization. Emphasis is placed on the positive dynamics post-intervention, specifically the normalization of psychological and behavioral indicators.

The research underscores the pivotal role of transactional analysis in reinstating personal compensation and adaptation in adolescents within adverse environmental conditions. Furthermore, it reveals that this method also has a positive influence on developing adequate interpersonal relationships—a crucial factor for harmonizing familial and educational connections.

Moreover, the study examines the outcomes of comparative research between psychodrama and transactional analysis, highlighting the uniqueness of the latter in diminishing obsessive-phobic disorders. This attests to the profound and enduring impact of this method on adolescents' personal development, including their ability to control emotional reactions and overcome internal constraints.

The concluding section of the research underscores the significance of employing transactional analysis as an effective corrective method in the work of educators and psychologists. It substantiates that this approach contributes to alterations in the psychological state and behavior of adolescents, facilitating the normalization of their adaptation to familial and educational environments. This work serves as a foundation for further exploration and enhancement of psychological correction and support methods for adolescents within the contemporary sociocultural milieu.

Key words: *transactional analysis, psychocorrection, adolescents, personal development, behavioral changes.*